

פרופ' עזרא פליישר

יובל משולש

75 שנה מלאו השבוע לפרופ' חיים שירמן, גדול חוקרי השירה העברית בימי הביניים החיים היום, ו-50 שנה חלפו מאז פרסם את חיבורו המדעי הראשון

היה מועט, והחלק ממנו שאהב שירה היה מעט עת יותר.

● "קללת" השפע

בא אחר כך גילוי הגניזה המפורסמת של קהיר וערב את העולם. מן החלון המרובע של החדר האטום שבקצה עזרת הנשים בבית הכנסת הקדום על שם בן עזרא בפוסטאט שליד קהיר, נפלטו לפתע, כרחוק רפאים, רבואות שירים לא ידועים של מאות משוררים לא ידועים והציפו את המחקר בשפע מדהים ומביך של חומר חדש. כל המוסכמות הקדומות והנחות-היסוד האכסיומאטיות של המחקר נתערערו לפתע, וכל הבטיחות נתפוגגו. ראשי גשר כרונולוגיים שנבנו כדי עמל גהרסו, מסקנות שהוסקו נתבדו, קווים שנמתחו גיטטי טשו, גבולות שנתחמו נתבלבלו. לקטי יצירות שכונו במהדורות, "סופיות" נתגלו כחסרות את העיקר. בבת אחת נמתקו-כמו חלקים נבכדים מהישגי המחקר ה"קלאסי", ונראה היה כאילו יש להתחיל את הכל מחדש, ומנקודת זינוק רחוקה ובלתי בטוחה. הקשיים הטכניים שאתם התמודדו הראשונים — נכפלו ונשלשו: החומר שעלה מן הגניזה היה קשה לעיבוד עשרת מונים מן החומר שנותר בכתבי היד המאוזרים יותר. עצם העיון בו היה מסחרר. מצד אחד קל היה לשלות צימרי קים מן הערמה הזאת. כאלה ניתן היה לזכות בלא מאמץ יתר, והם היו מבוקשים וערבים לחך. פחות נות היה לשקוע בערמה, ללבן את מרכיביה, לארגן את תכולתה ולהתבונן בחמריה. קל וחומר לעצב על פיה תשתית חדשה למחקר. על זה לא חשב כנראה איש, עד ראשית שנות השלושים של המאה.

פרופ' שירמן נמנה עם קבוצה קטנה של חוקרים, שבראשם עמד חיים בראדי ז"ל, שכונו, ביוזמתו ובי מימונו של ש"ז שוקן בברלין, את ה"מכון לחקר השירה העברית". בחלקו של מוסד פרטי זה נפלה הזכות ההיסטורית להציב אבן פינה לחקרה המדעי המאורגן של השירה העברית בימי הביניים. לראשונה, ולמרבית הצער יש להוסיף: גם לאחרונה, קם מפעל, שיוזמין ומעצבי דיוקנו ביקשו לראות את פעילותו מתפרשת על כל מרחבה של השירה העברית הקדומה, למחוזותיה, תקופותיה ואסכולותיה, בשביל לערוך מפה מזוייקת של שטחה, בשביל לאסוף את כל שבוליה הגורגה, ובשביל לארגן אותה לקראת מחקר מהימן, שיטתי וממצה. הכי גית המכון אפשר שהיתה, על רקע ממדיו הצנועים יחסית, יומרנית מאוד, אולי כמעט פנטאסטית, אבל היא היתה נכונה בלי ספק. מתכנניה ראו את צרכי המדע בדייקנות וידעו יפה מה צריך לעשות כדי לספקם. במסגרת מכון זה, שעבר עד מהרה לירושלים, פיתח פרופסור שירמן את פעילותו המחקרית לראשונה, עד שעבר בשנת 1942 לרשת את כסאו של דוד ילין בירושלים. בקתידרה הזאת כיהן 26 שנים, עד פרישתו מן התראה בשנת 1968.

● עבודות מיתאר ותשתית

בהתאם לאידיאולוגיה של המון לחקר השירה העברית, ואולי בהתאם לאיוו סגולה אישית, מסוג הסגור לות המעצבות לעתים קרובות כל כך דמות-דיוקן ייחודי לחוקר, לא הלך פרופסור שירמן מעולם לחפש תגליות. אכן, בראשית דרכו, אבל גם בהמשכה, לא דבר קל היה לותר על הפיתוי להדהים את העולם בגילויים מרעישים. גילויים כאלה עלו ועולים על דרכו של כל חוקר, בפרט בתחום שרוב הסנסאציות המרעישות שבו עדיין לא נחשפו. בכל מחקריו של פרופסור שירמן, כראשונים כאחרונים, בולטת נגמה לפרוש לנושא הנדון יריעה נרחבת, לקבוע לו את הגבולות המאכסיומאליים על פי הנדרש, ולמסור בפירוט מדוקדק ומקיף את כל האינפורמציה הנוגעת לו מכל צד שהוא. רוב מחקריו של פרופ' שירמן הם עבודות תשתית, שבסיסן רחב מאוד, ושחידודן לקראת נושא המיוחד (מלאכת מתי שבת של בינוי מדעי כשהוא לעצמו). ממצה את חודן, עם שהוא משאיר בבסיס שטחים נרחבים למי שירצה להמשיך ולבנות במקום נדיבות מדעית גדולה מאפיינת את הילוכו של פרופ' שירמן בשטחים הרבים שבהם פעל. חומרי הגלם המדעיים הנמסרים במאמריו יש בהם תמיד כדי לפרנס הרבה מחקרים נוספים, והעיקר: יש בהם כדי לקבוע למחקרים הנוספים הללו בסיסיות מוצקת ונכונות מבחינה מדעית. ראוי היה לבדוק פעם מהו מקור הפזרנות הזאת במחקרו של פרופסור שירמן. אפשר שלא נטעה אם נאמר שמשונו מן החרדה הגדולה, המודעת או הבלתי מודעת, של איש המחקר האמיתי מפני הדיילטאנטיות קלת הרגליים ומהירת ה"קולמוס", עומד מאחורי נדיבות זו, מאחורי הפגנה מר-שימה זו של סולידריות מדעית מאסיווית. ואולי אף משונו מן הרצון לעזור לדיילטאנט לעשות מלאכה טובה, או לפחות מועילה, על פי דרכו.

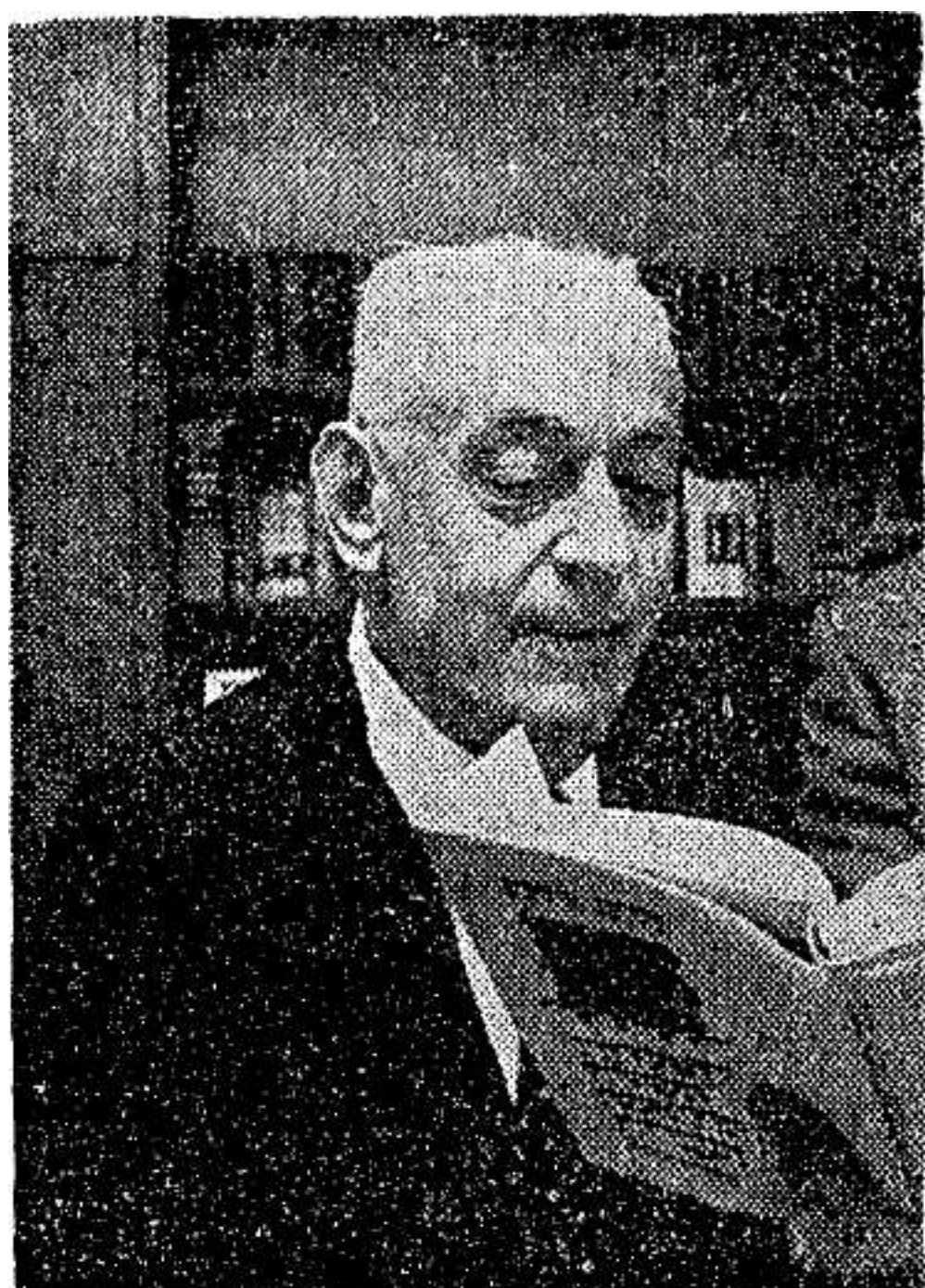
קו זה בפעלו המחקרי של פרופ' שירמן כבר הוא בולט בדיסרטאציה שלו על המקאמות של אחריו בתרגומן העברי בידי יהודה אלתריו, שכבר הזכרנו לעיל. העבודה מתרכזת בחיבור אחד, והיא דנה בו במיצוי. אבל בסוף העבודה בא נספת, המקיף בפירוט ביבליוגראפי מדוקדק את כל ספרות המקאמה העברית, (המשך בעמ' 41)

שאתה מהרהר בסוגיית תחייתם של ענפי המחקר השונים של חכמת יש-ראל בארץ, עולים על דעתך כמו בדרך הטבע כמה שמות נבחרים; שמותיהם של חוקרים גדולים, שפעלם המדעי לא רק מקיף וחשוב כשלעצמו, אלא גם ראשוני, בסיסי ומפנה בריבוי תחומיו ובתנופת השפעתו. אחד מן השמות הללו הוא בלא ספק שמו של פרופסור חיים שירמן, גדול חוקרי השירה העברית בימי הביניים החיים עמנו, ומי שהקהילה האקדמית בארץ חוגגת בימים אלה את יום הולדתו השבעים וחמש.

יובל זה משולש הוא, כי מלבד שהוא בא לציין תחנת ביניים נכבדת בחיי החוקר, הוא בא לציין גם את הופעת מבחר מאמריו בשני כרכים (הוצאת מוסד ביאליק; וזה זה עתה בפרס יפה לחכמת ישראל), וגם מלאות חמישים שנה להופעת עבודתו הראשונה במח"ק: הדיסרטאציה על תרגום המקאמות המפורסמות של אלתריו לעברית בידי ר' יהודה אלתריו, מגדולי המשוררים העבריים של תקופת ספרד. היובל המשולש הוא חג לחוקר ותג למחקר, ותג כפול ומכופל לחקר השירה העברית בימי הביניים, ששמו של פרופ' שירמן מזהה אתו כמעט אוטומאטית בתודעתם של רבים וטובים בארץ הזאת.

● קדמוניות

השירה העברית הקדומה עוררה עניין רב ומעזק בלב ראשוני מיסדי האסכולה החדשה של חקר היהדות כנרמניה, כבר לפני למעלה ממאה וחמישים שנה. אבות' המחקר, ש"ר, צונץ ושד"ל, כדי להוכיח את

פרופ' חיים שירמן

המאורות הגדולים בלבד, אך גם צבא גדול של חוקרים פחות גדולים, ראו בה, איש על פי דרכו, מרכיב מרכזי במורשה התרבותית של עם ישראל. איש על פי דרכו גם בנו בחקרה גרדך על גבי נדבך. שירת ימי הביניים העברית היא רחבה בלי גבול וססגונית להפליא; היא מדברת אל החוקר והקורא בכמה וכמה לשונות ובשמים של כמה פנים של יופי. חוקרים ראשונים גמשכו אל אגפיה השונים לסירוגין, לפי הדינאמיקה הפנימית, המפלאה לעתים, של אופנות המחקר, ולעתים קרובות למדי גם לפי הצד שבו ביקשו לראות, כל אחד מהם על פי תפישתו, את מוקדה של הספרות העברית הקדומה. אבני היסוד של המקצוע נצטברו עד מהרה, ונצטרפו לתשתית רחבת ידיים, שכבר על פי מידותיה ומצוקותה ניתן היה לשער בהתפעלות את ממדן הבניין שהיה ראוי להיבנות עליה.

פליאה ולא פליאה היא שהבניין לא נבנה. אחרי תנופת האדירים של ראשוני החוקרים נתמעטו הקולות ונתקפחה ההתלהבות. חקר היהדות נתמקד באזורי יצי-רה אחרים, והשירה כמו נותרה מונחת בקרן זווית, באין דורש ומבקש. סיבות רבות ושונות הביאו לזגירתה היחסית של השירה בחקר היהדות במחצית השנייה של המאה הי"ט. השירה העברית הקדומה נתלקטה אל ידי ראשוני החוקרים מכתבי יד נידחים, ממקורות קשי-סיענח-והשגה, מהקשרים סחומים ואלמים. העבודה על גופי השירים היתה קשה וכפויית טובה, כמעט בלתי-אפשרית בתנאים שבהם נתנהל המחקר בשנים ההן, בלא ספרי עזר וקטלוגים מפורטים, בלא אפשרות להשיג צילומים מכתבי היד, ובלא מוסדות תומכים ומממנים. גם העובדה שהשירה העברית נכתבה עברית מנעה, באופן פאראדוכסאלי, רבים מלפקוד את שעריה. כי המטרות האפולוגטיות של המחקר בענף הזה — והן היו מרכזיות ונכבדות בתודעתם של ראשוני חכמת ישראל באירופה — כבר הושגו לכאורה בכתבי הרא-שונים. מכאן ואילך צריך היה להמשיך ולחקר, לצורכי פנים בלבד, לקהל יודעי הלשון העברית. הקהל הזה

יובל משולש

החייה זו בעת ובעונה אחת גם תהיה על התרומה הסגולית שתרם פעלו של פרופ' שירמן לאקלים התרבותי של חברתנו. נראה לי שמכות עבודתו של פרופ' שירמן במחקר חדלה שירתנו הקדומה, בחלקים נכבדים שלה, להיות עניין למחקר בלבד, ובעשתה חלק מן התרבות החדשה שלנו. ההיסט שהיטיס פרופסור שירמן את נקודת הכובד של עיונו המחקרי מן המעניין והמסקרן אל היפה בזכות עצמו, הכשיר את הקרקע לבדיקה האסי- חטיית הפשוטה והבלתי-סלחנית של שירת קדמונינו. פליאה גדולה היתה בעיני רבים שהלק גדול וחשוב מן החומר הזה עמד בהצלחה גדולה בבדיקה הזאת. מעתה יותר ויותר חוקרים וקוראים חובבי שירה מטים און קשבת לצלילי השירה הזאת, ומשתאים להיווכח שהי קולות, אף כי משונים כלשהו, צלולים לעתים ומופ- לאים ביופיים. קשב זה מקנה להם קניין גדול ובלתי צפוי של נוי, ולשירה העברית כולה. גם לנו המודרנית, עומק קסום וממדים חדשים.

★

שבעים וחמש שנות חיים, ונתונן חמישים שנות מחקר רצופות, הן תחנה נאה לסיכום ביניים. הוא שבי- קשנו לעשות, בקיצור חסון וכחשמטות, בדברינו לעיל. מעתה עינינו נשואות, בהתפעלות, בסקרנות ובהכרת טובה, אל המשך דרכו של החוקר, ואל מתנות הדעת והשיר שיעניק לנו מכאן ואילך. לקראת סיכומי הבין- יום הבאים.

פרופ' ע. פליישר

ושיצאה לאור מאז בכמה מהדורות. שום ספר בנושא השירה העברית הקדומה לא עשה רושם עז יותר ומתמיד יותר על קהל הקוראים בארץ מספר זה. ולא בכדי. כי בחיבור הזה ניתן לראשונה בידי הקורא, במלוקט ובמ- סודר, מבחר ייצוגי מקיף ורב-רושם מסולחה ושמנה של השירה העברית בתקופתה הזוהרת וה"מודרנית" ביותר בימי הביניים, במינון נכון, בפרופורציות מחושבות, ובסידור זהיר ומאוזן. ויתד עם המבחר, שהוא עצמו מופת של טוב טעם ושל רגישות ספרותית מעודנת, ניתנו בידיו כל הכלים הנחוצים כדי שיבין את שלפניו ויהנה ממנו: מבוא כללי נרחב, הפורש לתקופה יריעת תיאור נרחבת ומרהיבה, מבואות קצרים המסבירים בתמצות ובדיוק את מקומם של המחברים השונים על המפה הכללית של התקופה, ביאורים בהי- רחם וקצרים המותאים לרווחה את שערי השיר היבודד להבנה ולהעמקה, ואחרון אחרון — נספחים מפורטים המזמינים את הקורא להתעמקות גוספת בנקודה זו או אחרת, חשובה או מסקרנת, בחומר המובא.

אבל האנתולוגיה הגדולה של פרופסור שירמן היא, מבחינת ההישג המדעי, הרבה יותר מאנתולוגיה מצוייגת. כי בחיבור הזה שרטט פרופסור שירמן ביד אמונה את המפה המלאה של תור הזהב של השירה העברית, והציב עליה את כל האוכלוסין שלה, ובהתכם, ליד משוררים גדולים ונודעים, צבא גדול של קטנים מתם, שאילמלא נפקדו בחיבור הזה היו נשכחים מלב לנצח. ומכות שנפקדו והודגמו, ונקבע להם מקום והיקף וחשיבות בספר הזה — הניבטח להם קיום של קבע, לא רק בלבם של קוראים רבים, אלא גם בתודעת המחקר. מן הצד הזה, גם מן הצד הזה, יש לראות באנתולוגיה הזאת ספר בעל חשיבות היסטורית, שהשפעתו הישירה והעקיפה תורגש עוד זמן רב בכל פינה בעולם חקרה של שירת ימי הביניים העברית. מטעל דומה, בהיקף מצומצם יותר, השלים פרופ' שירמן בראשית דרכו המדעית, כשהוציא לאור (בברלין תרצ"ד) את "מבחר השירה העברית באיטליה". חיבור זה שהופיע בשנת עלייתו של פרופ' שירמן ארצה, היא עבודה חלוצית מכל הבחינות, ומצד, "השארות הנפש" שניתנה בו לג- לריה סגנונית של יוצרים גדולים וקטנים הוא מופלא אולי ממקבילתו המאוחרת. כי שירת איטליה העברית נתקרה פחות מוז של ספרד, ונציגיה הרבים, לבד מא- חדים, בודדים, השאירו רושם מועט יחסית על ספרו- תנו. אף הם קיימים כעת על המפה התרבותית שלנו בזכות האנתולוגיה של פרופ' שירמן, ואין ספק שבבוא עת יקום גם להם גואל.

● היופי — כמטרת מחקר

ובכל הדברים שאמרנו אפשר שעדיין לא נגענו בעיקר, כי עדיין לא תיגנו על המאפיין את דרכו של פרופ' שירמן במחקר מצד ייחודו ומדתו הפנימיים.

(המשך מעמוד 37)

עם פירושים כרונולוגיים מדוייקים ומראי מקום לכתבי יד גידיהים ושכוה"אל ואדם, מקורות שהעלה מן הנשייה כתריות ובשקדנות מופלאות בשביל חוקר צעיר — בן עשרים וחמש.

רשימה זו של מקאמות עבריות, ראשונה כפי שהיתה היא מלאה עד היום הזה. איש לא גילה תוספת משמער- חית לה, מלבד מה שמצא ופרסם פרופ' שירמן בעצמו בספרו "שירים חדשים מן הגניזה" (ירושלים תשכ"ו). בדרך זו נהג גם במאמרו הקלאסי, "המשוררים בני דור רם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי" (ירעות השכ"ו) לחקר השירה העברית, כרכים ב, ד, ו), שכל אחד מעשרות הפרקים שבו מביא חומר מספיק לעבודת גמר מקיפה לפחות, ולפעמים לעבודת דוקטורי. והוא הדין בספרו הגדול שזה עתה הוכרחהו, "שירים חדשים מן הגניזה", שבכל אחד מערכיו מובאת רשימה ביבליו- גראפית מלאה הנוגעת למשורר שהערך מוקדש לו, ורשימה מלאה של שיריו שנדפסו, לעתים בעתונים יר- מיים גידיהים ובספרי זכרון נשכחים, מחתימת, אוצר השירה והפיוט" של ישראל דוידסון ואילך. אך כך הוא גם במאמר קטן, שבו בא פרסומו של שיר מזור שנת- חבר בידי משורר איטלקי שולי למדי, בן המאה האחת עשרה, רבי יהואל בן אברהם. רבי יהואל כתב פיוט על, "לקיית המאורות" שנראתה בימיו ברומי ועוררה כהלה בקרב האוכלוסין, ופרופסור שירמן ביקש לפרסם את השיר בעיקר מפני נושאו יוצא הדופן. אבל כמבוא לטכסט מביא פרופסור שירמן סיכום מצומצם של תול- דות הפיוט האיטלקי בראשיתו, סיכום של כל הידיעות שהגיעו אלינו מכל מיני מקורות על רבי יהואל בן אברהם רשימה מלאה של כל פיוטיו ומראי מקום בכתבי יד לכל אחת מיצירותיו. על פי מאמר קטן זה (15 עמודים יחד עם הטכסט, הביאור ושינוי הנוסח! עיני בספר הזכרון לחיים אנצו סרגי, ירושלים תשל"א, עמ' 12 ואילך) ניתן להוציא בלא מאמץ מיוחד ספר על המתבר וקורפוס מלא של פיוטיו.

● רחבות

נקודה גוספת העולה לעיני המתבונן במחקריו של פרופ' שירמן היא היריעה הנרחבת מאוד, הן מן הבחי- נה הכרונולוגית והן מן הבחינה לגיאוגראפית, של נושאייהם. אמת, בדרך שאלי שייך פרופסור שירמן עוד היו הנפילים בארץ; ידיעותיהם ושקידתם של חוקרים גדולים, וכן גם סקרנותם המחקרית, כיסתה את תחומי מחקרם בהיקף נרחב. בימינו שוב אין, "נהגים" כך, אלא החוקר בוחר לעצמו פינה בשטח מחקר, מתמחה בה, ודיו אם הוא מכסה את ארבע אמותיה. כולנו יוד- ים, כדברי המשל, יותר ויותר על פחות ופחות. אבל גם בהשוואה למה שהיה מקובל לפנים יש למחקריו של פרופ' שירמן היקף מרשים. למן ראשית שירת הקור- דש הקדומה ועד לשקיעת השירה העברית באיטליה בסוף המאה השמונה עשרה, אין תקופה ואין אסכולה וכמעט שאין איזור שניתן לחקר בהם בלי להודקק למה שכבר עשת וקבע וליבן ופירש פרופ' שירמן. וכיוצא בשפע ובסגנוניות. מן הצד הכרונולוגי והגיאוגראפי השפע והסגנוניות מצד סוגי היצירה הנחקרים. כי ברי- גיל גמשך החוקר לא רק אל פינה כרונולוגית מסויימת בנושא שהוא מתמחה בו, כלומר בנקודה היסטורית זו או אחרת, אלא גם אל אספקט מסויים אחד, המסקרן אותו במיוחד. אמת, פרופסור שירמן נראה שהתעניין יותר ביצירתם החילוגית של משורריו הקדומים ובה מיקד את עיקר מעיינו. אבל כמה וכמה סוגיות יסוד- בשירת הקודש, הן המורחית והן הספרדית והאיטל- קית נתלבנו על פיו. מאמרו על ת, יחסים שבין השירה הפייטנית הקדומה וההימנולוגיה הנוצרית" (יצא לאור ברביבץ האנגלי למדעי היהדות, כרך מד, בשנת 1953), ועל "יגיי הפייטן" (יצא לאור ברביבץ קשת, כרך ו, בשנת 1964), הם נכסי צאן ברזל בחקר שירת הקודש הקדומה, וכמותם גם דבריו בספרו הגדול, "שירים חד- שים מן הגניזה", לחקר שירתנו באיטליה, תחום מוזנת גם בימינו בחקר השירה העברית, העמיד פרופסור שירמן את רוב ראשי-הגשר הנחוצים; פעילותם המח- קרית של אנשי המדע בדורנו נעשית מזמן מהידושו ואילך. אבל רבות פעל פרופסור שירמן בחקר הדראמה העברית של ימי הביניים, תחום שבו הוא לא רק ראש המדברים, כמו בכל תחום במקצועו, אלא, למרבה הצער, כמעט גם היחיד המדברים. גילוי הקומדיה העב- רית הקדומה ביותר, "צחות בדיחותא דקידושין" ופר- סומה המדעי בשנת 1946 עוררו התרגשות רבה בארץ. המחזה הוצג, ושמו של יהודה סומו, מחבר המחזה, נשא מאז בפי רבים. אך מעטים יחסית מודעים נכונה ליריעת המחקר הרחבה והמצויינת שפרש פרופ' שירמן לחיבור הקטן הזה במבוא לפרסומו, ולדרך שבה השקיל להאיר את אופיו ומותו על פי תנאי החיים ומצב התרבות בערי איטליה של ימי המבחר. הדראמה והמוסיקה בניטאות גירו את סקרנותו של פרופ' שירמן בהריפות, המוסיקה והאמנות, שהיא אחת מסגולות אישיותו, דחפתו שוב ושוב אל נושאים בתחום זה. מעל הרבת מחוות, קנטאטות ואירועים תיאטראליים קדומים ניער את אבק הדורות במחקריו, עד שהעלה אפילו, עדות על הצגה של מחזה עברי באנגליה, כנראה מראשית המאה הי"ח (תברץ לר, 1965). דוק: לא כתיבת מחזה, אלא הצגתו. ולא באיטליה, ארץ התיאטראות, אלא באנגליה!

בכל מחקריו, ולא רק באלה שנושאים חייב ממלא התבוננות בסביבה התרבותית ששימשה רקע ליצירה הנחקרת בהיווצרה, הפנה פרופסור שירמן את ראייתו כה וכה, ובלש אחת הניקות, הגלויות והנסתרות, שבין היצירה העברית בימי הביניים והתרבות שבתוכה נת- הוותה. עמדו לו בזה השכלתו האירופית והקלאסית הי נרחבת, המיוחדת בהיקפה ובעמקותה, ושקדנותו לבוא אל חקרם של דברים עד תום- גם בנקודה הזאת עומד מפעלו המדעי של פרופסור שירמן בבדידות מצערת בתחומו, כמופת למה שראוי היה שייקבע כנורמה מח- יבת בחקרה של התרבות היהודית בכלל.

ועדיין לא אמרנו דברים אלא בתרומתו של פרופ' שירמן למחקר, ולא אמרנו מלה על תרומתו להתדרת הידיעה והתערכה לשירה העברית של ימי הביניים בקהל הרחב. ואולי גם אין צורך שנאמר בזה דברים, כי אין מי שאינו יודע שאם יש קיום לשירת ימי הבי- ניים העברית בתודעתו של המשכיל הישראלי המצוי, ואם יש לה נוכחות חיה ופעילה על המפה התרבותית של ארצנו, הרי זה במידה מכרעת (וכמעט בלעדית) בזכות, "השירה העברית בספרד ובפרובאנס", האנתו- לוגיה הגדולה של השירה העברית בתור הזהב, שפירסם פרופ' שירמן בהוצאת מסד ביאליק ודביר בשנת תשי"ג